

NOI FRAGMENTE CERAMICE CU SEMNE GRAFICE DE LA SARMIZEGETUSA REGIA

GELU FLOREA

Cercetările arheologice de la Sarmizegetusa Regia, efectuate în diverse puncte, aduc la lumină în fiecare an noi descoperiri care îmbogățesc datele despre folosirea scrisului în capitala regatului dac. De-a lungul anilor au fost găsite și publicate mai multe piese care poartă semne grafice, provenind din centrele dacice din Munții Orăștiei¹.

Numărul acestor descoperiri este surprinzător de mare și crește pe fiecare an ce trece. În timpul campaniei de săpături din 2000² au ieșit la lumină fragmente ceramice noi care poartă asemenea semne:

I. Străchini:

1. Fund de strachină fragmentar; pastă roșie cărămie fină, lucrat la roată; poartă la exterior un complex de semne zgâriate după ardere. Locul descoperirii: "Terasa cu cercuri", suprafața I/2000. (Fig. I/1)
2. Fragment de fund de vas; pastă roșie cărămie fină, lucrat la roată; poartă semne zgâriate la exterior. Locul descoperirii: "Terasa cu cercuri", suprafața I/2000. (Fig. I/4).
3. Fragment de fund de vas; pastă cenușie, fină, lucrat la roată; poartă un semn zgâriat după ardere. Locul descoperirii: Platoul cetății, secțiunea I/2000. (Fig. I/3).
4. Fragment de fund de vas; pastă cenușie, fină, cu urme de firnis negru mat; semne incizate după ardere. Loc de descoperire: Platoul cetății, secțiunea I/2000. (Fig. I/2).

II. *krater? dolium?*

5. Fragment de fund de vas; pastă cenușie, fină, cu urme de firnis negru-mat; semnul trasat cu un instrument cu vârful rotunjit a fost executat înainte de ardere. Loc de descoperire: Platoul cetății, secțiunea I/2000. (Fig. I/5)

III. Capac

6. Buton de capac de mari dimensiuni; pastă fină, brun-gălbuie, lucrat la roată; a fost descoperit într-o groapă săpată de căutătorii de comori, alături de un depozit de piese de

¹ Bibliografia acestor descoperiri v. G. Florea în *ActaMP*, XXIII, I, 2000, p.271, nota1.

² Date despre rezultatele cercetărilor din sectoarele de la Sarmizegetusa Regia investigate în 2000 v. I. Glodariu și colab. în *Cronica cercetărilor arheologice – campania 2000*, sub tipar.

fier și alte fragmente ceramice din chiupuri, pe o terasă din apropierea "Terasei cu cercuri". (Fig.2/1)

IV. Castron

7. Picior de castron (?) fragmentar, pastă cenușie fină, lucrat la roată. Loc de descoperire: Platoul cetății, secțiunea I/2000 (inv. V.D. 2320 – Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei). Poartă o inscripție zgâriată după ardere cu litere latine cursive. (Fig.2/3)

Formele de vase pe care apar aceste litere sunt dacice, specifice repertoriului ceramicii din Munții Orăștiei, și în mod special de la Sarmizegetusa. Vesela de masă (străchini, castroane) este caracterizată, în mare parte, de câțiva parametri tehnici și tipologici care o individualizează în peisajul ceramicii dacice. Majoritatea covârșitoare a acestor recipiente este modelată cu roata olarului dintr-o pastă de foarte bună calitate (din luturi locale având în vedere nelipsitele paiete de mică prezente în argilele din regiune). Modelajul și arderea, ambele de excelentă calitate, duc de cele mai multe ori la obținerea unor pereți subțiri care au rezonanță. Frecvent, în cazul acestor forme se întâlnesc caneluri și profilaturi fine care subliniază mai ales zona superioară a străchinilor și castroanelor. O notă decorativă suplimentară este dată de prezența în unele cazuri a unor firnis-uri, mate sau lucioase, dovedind împrumutarea de către artizanii de la Sarmizegetusa a unor tehnologii dar și gusturi din lumea romană.

Unele dintre aceste caracteristici tehnice, determină însă ca multe dintre aceste vase să fie extrem de fragile și deci foarte puține dintre ele să poată fi întregite. De aceea pot să persiste anumite dubii în privința identificării formei sau variantei căreia îi aparțin fragmentele de funduri de vase aflate în discuție cu această ocazie.

Piese tip I (nr. 1-4) (fig.1/1-4) aparțin unor străchini cu fund inelar care ar putea proveni de la vase cum sunt cele descoperite pe terasa a VIII-a de la Sarmizegetusa³. Dimensiunile, finețea peretelui ceramic și forma sugerată de fragmentele păstrate arată că este vorba de recipiente folosite la masă, cu forme largi, deschise.

Fragmentul II. 5 (fig.1/5) ar putea proveni dintr-un vas de dimensiuni medii, de o formă greu de precizat dată fiind dimensiunea piesei păstrate. Este posibil să aparțină unui vas de tip krater, relativ frecvent în stațiunile din Munții Orăștiei (descoperiri la Piatra Roșie, Grădiștea de Munte,

³ G. Florea, în *Ephemeris Napocensis*, III, 1993, tip S.II, fig.2/5-7, fig. 3/1-5 sau tip C IV, fig. 5

Meleia sau Costești⁴. Nu este exclus, însă, ca fragmentul în cauză să facă parte dintr-un vas care din punctul de vedere al formei se înrudește cu chiupurile binecunoscute la Grădiștea de Munte și împrejurimi, însă de dimensiuni mult mai mici.

Butonul de capac (III.6) (fig.2/1) are și el analogii în zona Munților Orăștiei, în mod special la Meleia⁵, Rudele⁶ sau părți ale Daciei, de exemplu la Brad⁷. După dimensiunile butonului păstrat este foarte probabil că el provenea dintr-un exemplar de mari dimensiuni. și destul de greu totodată, potrivit pentru un vas mare.

Piesa nr. IV.7 (fig.2/3) face parte dintr-o categorie ceramică răspândită la Grădiștea de Munte – este vorba de un picior de strachină (Fig.2/2); pe asemenea vase, ca și pe cupe cu picior similar au fost incizate adesea semne grafice, nu insist asupra acestor forme fiindcă am făcut-o cu alte prilejuri.⁸

Locul de descoperire al fragmentelor ceramice I. 1-2 este “Terasa cu cercuri”, o terasă din așezarea civilă a Sarmizegetusei. Cercetarea arheologică a complexelor de acolo a adus la lumină urme ale locuirii dacice, inclusiv piese de fier, unele spectaculoase⁹ în schimb nu au fost găsite indicii ale unei locuiri romane.

Platoul cetății (sau Terasa I) este punctul cel mai înalt, cu cota 1000 din zona monumentelor Sarmizegetusei¹⁰. Din punct de vedere arheologic în zona investigată deocamdată nu au fost surprinse complexe. Stratigrafia cuprinde două nivelări ale platoului – una dacică și alta romană, ambele însă conținând materiale arheologice amestecate, e drept, în proporții diferite. Cele două nivele aparțin respectiv fazelor principale de fortificare a platoului.

*

Majoritatea pieselor descoperite în campania de săpături a anului 2000 se înscriu în seriile cunoscute deja din regiune, atât din punct de vedere al formelor ceramice pe care s-au incizat litere cât și din cel al semnelor propriu-zise. Noutatea o reprezintă fragmentul de picior de strachină sau castron pe care se află zgâriată inscripția cu litere latine cursive, prima de acest fel de la Sarmizegetusa. Tot

⁴ Respectiv: C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 1954, pl.XX, 6, 9, 12, 15; I.H. Crișan, *Ceramica*, p.193-4, nr.144; I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, I.C. 27/33, 39; I. H. Crișan, *op.cit.*, pl. XCVII/1-2, XCVIII/3; încă inedit).

⁵ I.H. Crișan, *Ceramica*, pl.LXXXIII, 12-13.

⁶ *Ibidem*, nr.10

⁷ V. Ursachi, *Zargidava.Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995, pl.153/2; pl.110/1 – nepictat;

⁸ G. Florea, *Ephemeris Napocensis*, III, 1993, p.104; *ActaMP*, XXIII, I, 2000, p.273;

⁹ I. Glodariu și colab., în *Cronica cercetărilor arheologice din România, campania 1999*, Deva, 2000, p.273, nr.60

¹⁰ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Pescaru, Fl. Stănescu, *Sarmizegetusa Regia capitala Daciei preromane*, Deva, 1996, p.132-133;

noi sunt și complexe de semne găsite pe "Terasa cu cercuri", posibile desene (?) din păcate prea fragmentare.

Celelalte semne, litere grecești sau latine au analogii în descoperirile făcute de-a lungul anilor până în prezent.

Intr-unul din cazuri (fig.1/4) ar putea fi vorba de o literă (grecească sau latină?) și de alte semne care s-au păstrat atât de fragmentar încât sun de neidentificat; putem bănuși însă din pricina poziției grupate a celor păstrate că ar fi vorba de o inscripție mai consistentă decât cele cunoscute până acum. În cel de-al doilea caz (fig.1/1) pare să fie vorba de o "compoziție" mai complicată, având o structură circulară, adaptată suportului căreia i-a fost destinată. Este evident din cele două fragmente păstrate faptul că intenția a fost împărțirea ei în registre și că în unul dintre ele a fost înscris un semn. Din păcate acesta este neidentificabil putând fi vorba fie de un desen schematic fie de semne grafice. Faptul că imaginea sau inscripția avea o altă funcție decât cea ornamentală este subliniat și de poziționarea ei pe fundul vasului, într-o zonă ferită. Desigur, nu se poate scăpa din vedere posibilitatea conform căreia inscripția ar fi putut fi făcută după spargerea vasului, pe un ciob. De asemenea nu este imposibil ca să fie vorba de un simplu joc grafic lipsit de intenția de a consemna ceva anume, ceea ce face, la urma urmei, piesa la fel de interesantă, sporind regretele cauzate de starea ei fragmentară.

Piese care provin de pe "Terasa cu cercuri" provin dintr-un complex dacic din păcate prea puțin păstrat *in situ*.

Capacul de vas mare (fig.2/1) (cel din care s-a păstrat doar butonul) descoperit întâmplător, poartă două semne ambele zgâriate după ardere. Primul, plasat central ar putea fi indetificat cu un "A" (fie latin fie grecesc) iar cel de-al doilea "ψ" (?) – acesta fiind unul dintre cele mai răspândite semne pe ceramica de la Sarmizegetusa. Este de asemenea posibil ca să se fi dorit zgărierea aceluiași semn, și atunci cel plasat central să fi fost mai neglijent executat.

Fiind vorba de un vas mare (probabil de păstrat provizii) semnele de pe capac aveau poate legătură cu conținutul (măsură de capacitate, felul) sau cu proprietarul (marcaj de identificare¹¹). Prezența celor două semne pe același capac ar putea indica modificări în starea conținutului vasului (a produselor stocate sau a cantității acestora), schimbarea proprietarului, a destinației produselor etc.

Pot fi plasate cu oarecare probabilitate în categoria semnelor de proprietate semnele ψ (?) și "Q" aflate pe fundurile a două străchini (fig.1/3 și resp.1/2) descoperite în nivelul inferior de

¹¹ v. discuția la G. Florea, *ActaMP*, XXIII, I, 2000, p.274-278 cu bibliografia

amenajare a platoului cetății (nr. I 3-4). Ca și în celelalte cazuri ele au analogii în alte descoperiri de la Sarmizegetusa. Din păcate semnele de întrebare în legătură cu funcția lor și chiar cu extensia inscripțiilor persistă din pricina fragmentării pieselor ceramice. Nu se poate preciza numărul semnelor și dispoziția lor pe fundul vaselor, mai ales că în alte situații cunoscute au fost întâlnite atât semne izolate cât și grupuri de 2-3 semne, amplasate în diferite poziții.

Tot din secțiunea de pe platoul cetății provine fragmentul de fund (II.5 -fig.1/5) care poartă incizat, de astă dată înainte de ardere un semn de mari dimensiuni. El a fost descoperit în nivelul superior, roman, de amenajare a platoului însă este puțin probabil să aparțină perioadei de după 106 p. Chr. Având în vedere factura vasului și semnul propriu-zis. Deși acesta seamănă cu un ornament în formă de brăduț, atât de frecvent pe unele vase dacice de uz comun (borcane, cești-opaiț) cazul de față nu poate fi inclus în aceeași categorie. Motivele sunt mai multe: în primul rând vasul respectiv nu face parte din specia ceramică susceptibilă a purta asemenea decor incizat; în al doilea rând el este amplasat într-o parte a vasului mai puțin vizibilă și în al treilea rând, în zona Munților Orăștiei acest semn mai este întâlnit în postura de substitut grafic pe alte recipiente¹².

Având în vedere răspândirea lui pe mai multe terase dar și faptul că a apărut pe o strachină de la Costești-Cetățuie arată că el reprezintă, cu mare probabilitate, un substitut grafic a cărui semnificație nu o cunoaștem. Acest semn pare să nu fi fost specific doar unuia dintre centrele dacice pe care le cunoaștem (deci puțin probabil să fi reprezentat un semn de proprietate *individual*) și deci el implică un nivel mai larg al convenției grafice. Din păcate nu există deocamdată date suficiente pentru ca interpretările să fie mai precise.

Un fragment ceramic aparte din **punct** de vedere al inscripției pe care o poartă este ce pe care a fost zgâriat un text cu litere latine¹³ (fig.2/3). Dificultatea descifrării constă în primul rând în faptul că a fost redactat cu cursive. După toate aparențele este vorba de un nume roman. O singură parte a lui este certă, și anume ultima – RVFINI, un *cognomen* destul de răspândit. Prima parte a numelui ridică însă unele probleme din pricina neclarității inscripției (a caracterului cursiv al scrierii).

Există mai multe posibilități de lectură: P inițial (urmat de un posibil punct distinctiv, abia vizibil și care nu este sigur că a fost făcut cu intenție sau că aparține texturii ceramicii) reprezintă abrevierea *praenomen*-ului P(VBLIVS); următorul grup de litere ar putea fi citite eventual LIBIVS, presupunând în acest caz două ligaturi involuntare L+I și respectiv B+I. Un asemenea nomen nu este

¹² G. Florea. *op.cit.*, pl.7/2, p.276.

¹³ Mulțumesc d-lui prof.dr. Ioan Piso care m-a ajutat cu generozitate la lectura și determinarea semnificațiilor, pe cât a fost posibil în acest caz, acestei inscripții, ca și pentru indicațiile bibliografice.

atestat până în prezent¹⁴. La fel, absența abrevierii P(VBLIVS) ar duce la formarea unui nume care nu este atestat până acum PLIBIVS.

O altă lectură (implicând ligaturile de rigoare) ar fi LIDIVS, gentiliciu care nu este atestat ca atare, dar, teoretic ar fi posibil conform presupunerilor și analogiilor lui Schultze¹⁵. O asemenea lectură pare mai puțin probabilă din pricina unor detalii ale semnelui care marchează litera B cursivă care are analogii destul de numeroase, deși confuzia cu un D cursiv nu poate fi total exclusă¹⁶.

O altă soluție de lectură implică o ligatură L+A+B+I ceea ce conduce la posibilitatea unui nume deja atestat LABIVS¹⁷. Această posibilitate este cea pentru care, în circumstanțele date, se poate opta, desigur cu rezervele de rigoare.

Astfel se conturează un *graffito* care notează *tria nomina* ale unui roman, P(VBLIVS) LABIVS RVFINVS, care și-a marcat proprietatea asupra vasului ceramic în cauză. Literele zgâriate după ardere, mai cu seamă cele ale *cognomen*-ului său denotă o relativă obișnuință a scrisului mai ales dacă se face comparație cu alte inscripții similare cunoscute¹⁸. Analogii din timpul provinciei Dacia arată că uneori apar astfel de *tria nomina* pe vase¹⁹. În orice caz este posibil ca înscrierea acestui nume pe vasul de la Sarmizegetusa Regia să însemne faptul că acest personaj nu era singurul roman prezent acolo în acel moment, mai mult poate că nici nu era singurul Rufinus din moment ce o simplă inscripție de genul RVFINI nu a fost de ajuns.

Semnul care urmează numelui roman ar putea fi un H, destul de frecvent întâlnit pe alte vase dacice, însă identificarea literei nu este sigură. La fel de neclară este semnificația sa, dacă are sau nu legătură cu acest nume, și dacă sunt contemporane.

Se ridică în continuare problema momentului în care acest personaj s-a aflat la Sarmizegetusa Regia. Există posibilitatea reală ca Rufinus să fi aparținut garnizoanei romane staționate după cucerire în fosta capitală a Regatului dac²⁰.

Există însă argumente care pledează pentru plasarea acestuia în perioada imediat pre-romană. În primul rând este vorba de faptul că inscripția a fost zgâriată pe o strachină cu picior *dacică* într-o poziție care arată cu mare probabilitate că vasul era întreg și nu este vorba de o inscripție pe un ciob.

¹⁴ H. Solin, O. Salomies, *Repertorium nominum gentilium et cognominorum Latinorum*, 1994, passim.

¹⁵ H. Solin, O. Salomies *op.cit.*, trimit la W. Schultze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933, p.162 nota2: "(...) als Gentilicia wie Chaldea Q.f. Verecunda II 3635 Lidia Tyche IV s.88 (Pompei) (...)".

¹⁶ de exemplu în tăblițele cerate v. I.I. Russu, *IDR*, I, 1975, p.181, fig.79.

¹⁷ H. Solin, O. Salomies, *op.cit.*, trimit la Schultze, *op.cit.*, p.162 și 315;

¹⁸ L. Bakker, B. Galsterer-Kröl, *Graffiti auf Römischer Keramik im Rheinischen Landesmuseum Bonn*, Köln, 1975, passim;

¹⁹ N. Gudea, C. Cosma, în *ActaMP*, XVI, 1992, pp.203. V. și posibilele semnificații ale unor asemenea inscripții de pe vasele respective.

De altfel însăși forma gramaticală a substantivelor proprii arată că s-a dorit marcarea proprietății. lucru care n-ar fi avut sens în cazul înscrierii lor pe un banal fragment ceramic. Poziția stratigrafică a descoperirii indică apartenența lui la primul nivel de amenajare a platoului atribuit perioadei dacice. Iar sursele scrise pomenesc prezența unor romani în Dacia în vremea ultimului său rege (Cassius Dio, LXVIII,5). Dacă poate fi acceptată această interpretare a inscripției atunci ne-am afla în fața primei atestări epigrafice a unui roman în capitala Regatului dac.

Nouveaux fragments céramiques aux signes graphiques découverts à Sarmizegetusa Regia

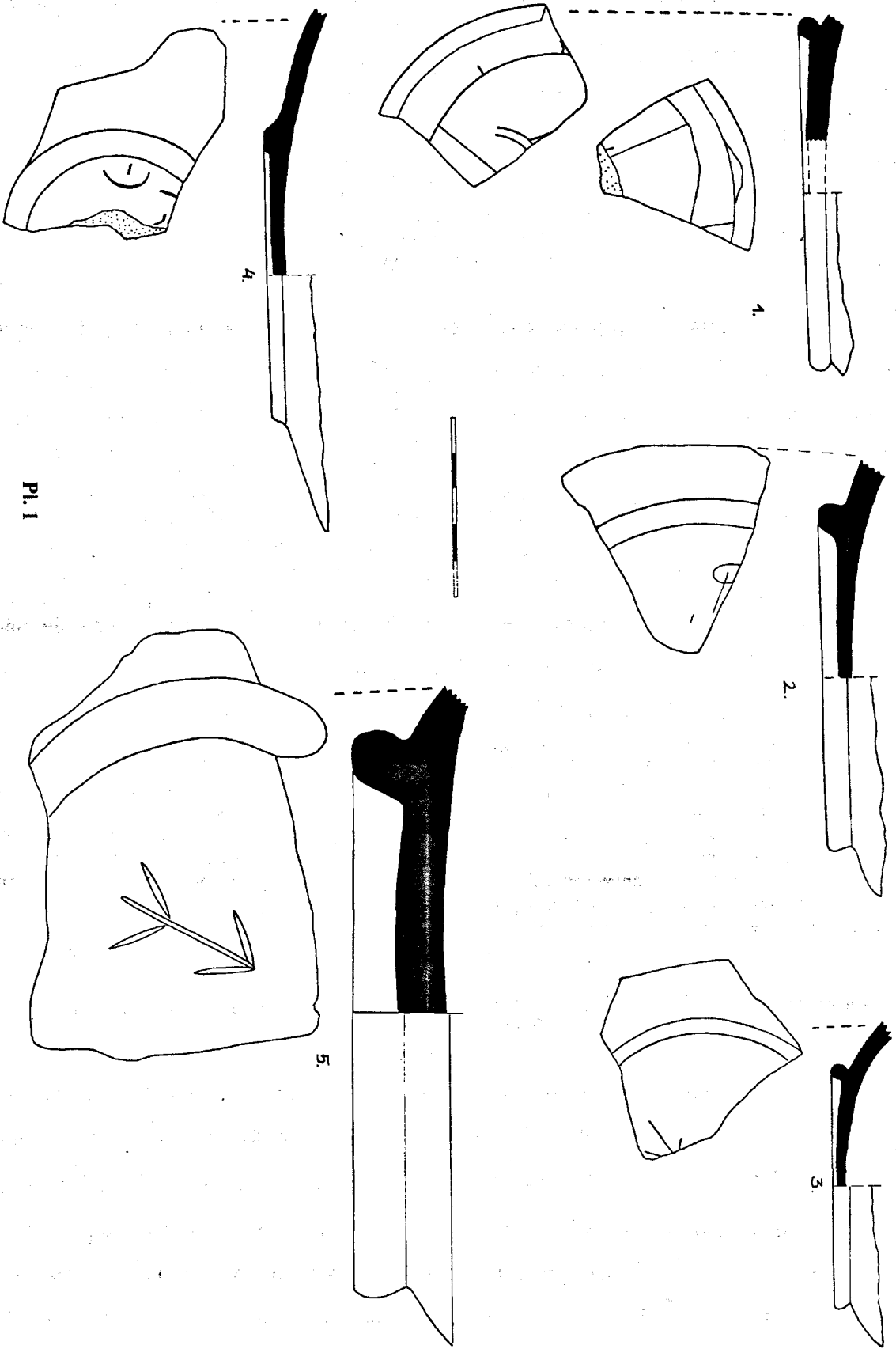
L'auteur présente quelques nouvelles découvertes de fragments céramiques qui portent des lettres et des signes (la plupart réalisés avant de cuire le vaisseau) provenant de Sarmizegetusa Regia. Ces pièces sont interprétées comme des marques de propriété ou comme faisant référence au contenu des récipients. Ces découvertes s'ajoutent d'autres de ce genre qu'on a mises à jour le long des années dans la capitale du royaume dacique.

Une pièce à part est représentée par un *graffito* sur un pied de jatte dacique, réalisé en lettres latines cursives qui attestent la présence d'un Romain - P(VBLIUS) LABIVS RVFINVS à Sarmizegetusa. Il s'agit d'une inscription qui marque la propriété de ce personnage sur un récipient (une jatte) de facture locale. Ce fait, à côté de la position stratigraphique de la découverte, permettent de placer la présence de Rufinus à Sarmizegetusa avant la conquête de la ville par les Romains. Cette situation confirme les informations de Dio Cassius sur certains spécialistes et déserteurs romains présents en Dacie à l'époque du roi Decebal.

Lista ilustrațiilor:

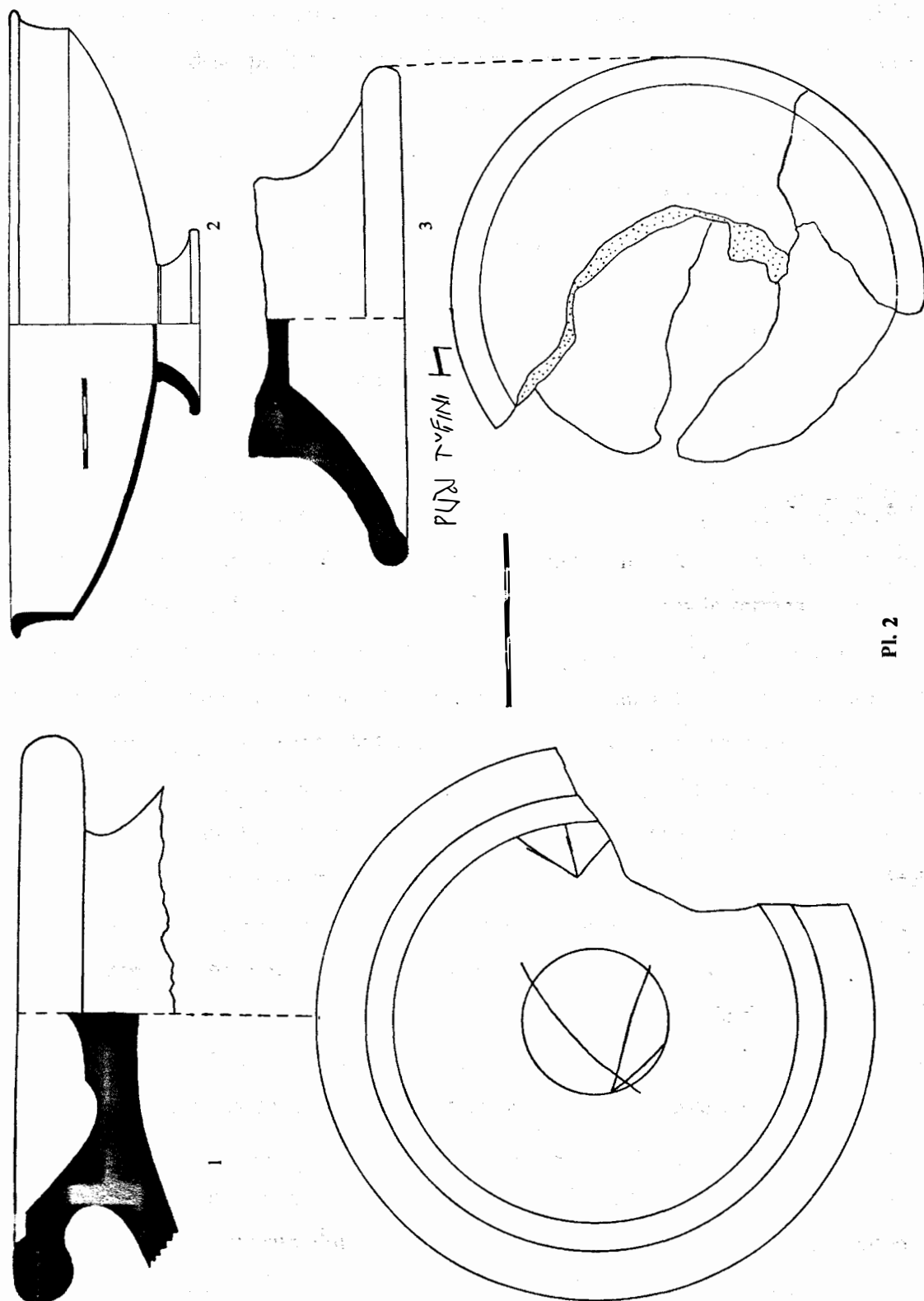
Fig.1: Grădiștea de Munte (jud. Hunedoara): 1, 4 "Terasa cu cercuri", 2-3, 5 Platoul cetății.

Fig.2: Grădiștea de Munte (jud. Hunedoara): 1 descoperire întâmplătoare din așezarea civilă; 2 strachină cu picior de tipul celei pe care apare inscripția cu litere cursive; 3 Platoul cetății;

Pl. 1

Pl. 2